

ตำนานกลวง: ท้องถิ่นและอำนาจ ในการสร้างอัตลักษณ์

‘Empty Legend’: Local Community and Force in Identity Formation

วิมลมาศ ปฤษฎากุล*

Wimonmas Paruchakul

บทคัดย่อ

ตำนานท้องถิ่น (Local Legends) เป็นเรื่องเล่าประเภทหนึ่งที่นักเขียนชาวนิยามใช้เป็นองค์ประกอบในการเล่าเรื่อง โดยใช้ตำนานเป็นตัวจุดประกายให้เรื่องราวดำเนินไป หรือไม่ก็นำตำนานมาเล่าใหม่เพื่อกระตุ้นสำนึกของผู้อ่าน เรื่องสั้น “ตำนานกลวง” ของไพฑูรย์ ธัญญา เป็นเรื่องสั้นชิ้นสำคัญในช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๓๐ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ว่าทศวรรษวัฒนธรรมชุมชนมุ่งฟื้นฟูคุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับความนิยมจากรัฐ นักพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ตลอดจนนักเขียน และกวีท้องถิ่นในฐานะกระบวนการค้นใหม่ของการพัฒนาท้องถิ่นไทย

“ตำนานกลวง” เสนอว่าแม้ตำนานท้องถิ่นจะมีกำเนิดมาจากชาวบ้าน แต่การเปลี่ยนแปลงของตัวบทตำนานแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นที่ต้องดำเนินไปบนการปะทะสังสรรค์ การปรับตัว การยอมรับ และตัดออก สิ่งเหล่านี้แสดงออกผ่านการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบต่างๆ ในตัวบทตำนานที่ชาวบ้านเล่าสืบต่อกันมาใน

* อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
สงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

แต่ละรุ่นแต่ละยุค

เรื่องสั้น “ตำนานกลวง” เปิดเผยให้เห็นวาทกรรมอำนาจจากศูนย์กลาง และความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ท้องถิ่นไม่ได้มีอิสระในการนิยามอัตลักษณ์ของตน อำนาจที่รัฐใช้ผ่านตัวแทนในท้องถิ่นยังคงควบคุมและกำกับทั้งในด้านของนโยบายและผลประโยชน์ของท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นการควบคุมจัดการความสัมพันธ์ของชาวบ้าน หรือความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการแปลงวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นสินค้าผ่านนโยบายอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น

Abstract

Local legends are a narrative vehicle, often used by writers from the South as part of the plot dynamic or resituated to rouse readers. ‘Tam Nan Kluang’ or ‘Empty Legend’ by Paitoon Thanya is a short story written in the late 1980’s when local rhetoric, particularly that which promotes local values and wisdom was supported by the Thai government, NGO workers, academics and local writers and poets as a new paradigm in developing Thai local communities.

‘Empty Legend’, though locally originated, has undergone some changes as the communities have undergone conflicts, innovations, adaptations, compromises and rejection. These changes are reflected through the features of the local legends verbally passed down from generations to generations.

The story reveals the discourse of power which flows from a centralized source and the power structure which allows no room for local identities. The centralized power, through local representatives, determines and controls the policy and interests of a local community; such as, relationships among community members and transformation of local cultures into merchandise through culture promotion programmes.

บทนำ

ตำนานท้องถิ่น (Local Legends) เป็นเรื่องเล่าประเภทหนึ่งที่นักเขียนท้องถิ่นภาคใต้ นิยมใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างและแสดงอัตลักษณ์ของท้องถิ่น โดยนักเขียนได้พยายามสอดแทรก

ตำนานเข้าไปในโครงสร้างของการเล่าเรื่องที่มีลักษณะและเนื้อหาที่เป็นปัจจุบันของท้องเรื่อง นักเขียนใช้ตำนานเป็นวัตถุประกายให้เรื่องราวได้ดำเนินไป หรือไม่ก็นำตำนานมาเล่าใหม่เพื่อจุดมุ่งหมายในการกระตุ้นจิตสำนึกของผู้อ่าน นักเขียนที่โดดเด่นในการสร้างเรื่องลักษณะนี้ เช่น ภิญโญ ศรีจำลอง ประมวล มณีโรจน์ ยงยุทธ ชูแวน และไพฑูรย์ ธีธัญญา

ความสำคัญและการเข้ามามีบทบาทอยู่ในเรื่องเล่าสมัยใหม่ของตำนานท้องถิ่น นั้นเป็นผลพวงมาจากวาทกรรมทางความคิดในสังคมไทย ๒ กระแสด้วยกัน กระแสแรกก็คือวาทกรรมเพื่อชีวิต ที่ให้ความสำคัญกับชนบทในฐานะของกำลังสำคัญในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมือง วาทกรรมเพื่อชีวิตที่มุ่งเชิดชูและกระตุ้นให้ชนบทมีสำนึกในการต่อสู้ทางชนชั้น ยกย่องให้ท้องถิ่นมีความสำคัญทั้งในฐานะองค์ประธาน (Subject) และเป้าหมาย (Object) ของการเปลี่ยนแปลง ส่วนกระแสที่สอง คือวาทกรรมวัฒนธรรมชุมชนที่มุ่งตอบโต้กับวาทกรรมการพัฒนาและวาทกรรมสมัยใหม่ที่มุ่งให้ความสำคัญกับเมืองและกระบวนการพัฒนาให้กลายเป็นเมือง ที่ทำให้มองวัฒนธรรมท้องถิ่นว่าเป็นสิ่งมลาย ล้าหลัง ด้อยพัฒนา และไม่เหมาะสมกับยุคสมัย วาทกรรมวัฒนธรรมชุมชนซึ่งเริ่มต้นขึ้นในช่วงทศวรรษ ๒๕๒๐ พยายามใช้แนวคิดเรื่องคุณค่าอีกแบบหนึ่ง ประเมินท้องถิ่นเสียใหม่ โดยยกย่องท้องถิ่นว่าเป็นแหล่งภูมิปัญญาที่น่าภาคภูมิใจ ไม่ได้ป่าเถื่อนหรือไร้ค่าเช่นที่เคยเข้าใจ สิ่งเหล่านี้ได้รับการขานรับทั้งโดยรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน นักพัฒนา และนักวิชาการ ทำให้เกิดกระแสการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น การวิจัยท้องถิ่น และวรรณกรรมเกี่ยวกับท้องถิ่นขึ้นอย่างมากในช่วงทศวรรษ ๒๕๒๐

บนเส้นทางการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ความคิดเช่นนี้เองที่ตำนานท้องถิ่น ซึ่งครั้งหนึ่งเคยถูกเก็บกดและปิดกั้นจากการรับรู้และถูกทำให้เลือนหาย (Displace) ไปจากสังคมไทย ถูกนำกลับมาใช้ในฐานะที่เป็นเรื่องเล่าที่มีความหมายโดยตรงต่อการสถาปนาคุณค่าของท้องถิ่น นักวิชาการกล่าวกันว่าหากพงศาวดารคือเรื่องเล่าเกี่ยวกับตัวตนของชนชั้นสูง ตำนานท้องถิ่นก็ถือเป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับตัวตนของคนในท้องถิ่นนั่นเอง

“ตำนานท้องถิ่น” ในบันทึคดีภาคใต้

การหยิบเอาตำนานท้องถิ่นมาใช้ในการเขียนบันทึคดีสมัยใหม่ของนักเขียนชาวใต้ นั้น เริ่มเห็นได้ชัดเจนขึ้นในช่วงทศวรรษ ๒๕๑๐ อันเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่กระแสการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นของนักวิชาการส่วนกลางเริ่มก่อตัวขึ้น (ตรีศิลป์ บุญขจร, ๒๕๓๕, น. ๓) นักเขียนที่มีผลงานในแนวนี้อย่างโดดเด่นได้แก่ ภิญโญ ศรีจำลอง

จากผลงานชุด “พริ้ง พระอภัย กรีดเลือดตะลุง” (๒๕๒๒) และ “พริ้ง พระอภัย เดินโรง” (๒๕๒๕) และประมวล มณีโรจน์ จากผลงานหลายเรื่องในชุด “ว่าวสีขาว” (๒๕๓๑) และ “หมู่บ้านวิสามัญ” (๒๕๓๒) ยงยุทธ ชูแว่น ในผลงานนวนิยายเยาวชนเรื่อง “ลมฝนกับต้นกล้า” ขณะที่นักเขียนชาวใต้คนอื่นๆ เช่น กนกพงศ์ สงสมพันธุ์ ภูมิจิระไนต์ เกษมจันทร์คำ อุตตากร บำรุง ก็สนใจใช้ตำนานในผลงานเรื่องสั้นแต่ไม่มากนัก

ตำนานท้องถิ่นที่ปรากฏในผลงานของนักเขียนเหล่านี้ โดยมากแล้วมักจะเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ตัวบทต้องการนำเสนอเพื่อยืนยันถึงความเป็นรากเหง้าของตัวบทท้องถิ่น ทั้งรากเหง้าทางศิลปวัฒนธรรม รากเหง้าทางประวัติศาสตร์ ตลอดจนรากเหง้าทางภูมิปัญญา อย่างเช่นในเรื่อง “อนารยะ” ของประมวล มณีโรจน์ ที่นำประวัติศาสตร์การต่อสู้กับอาณานิคมฝรั่งเศสของลาวเหิงมาเล่าใหม่ด้วยภาษาที่นิยมใช้ในการเล่าตำนานพระพุทธศาสนา* หรือเรื่องสั้นชุด “พริ้ง พระอภัย” ของภูมิจิระไนต์ ที่นำชีวิตของนายหนังตะลุงขึ้นมาเล่าอย่างมีสีสันด้วยการสอดแทรกตำนานหนังตะลุง ตำนานพระธาตุ นครศรีธรรมราช ตำนานพระพุทธสิหิงค์ และตำนานตัวตลกหนังตะลุงต่างๆ เข้ามาเพื่อยืนยันให้เห็นว่าหนังตะลุงนั้นแสดงออกถึงอัตลักษณ์ของพื้นที่ถิ่นภาคใต้อย่างไร และสืบเนื่องยาวนานเพียงใด อย่างไรก็ดี เป็นที่น่าสังเกตว่าเรื่องสั้นทั้งสองเรื่องนี้ใช้ตำนานท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการยืนยันว่า อดีตของท้องถิ่นนั้นเป็นอดีตที่เต็มไปด้วยความบริสุทธิ์ ไม่มีปัญหา และทรงคุณค่า ที่สังคมปัจจุบันควรหวนกลับไปหา

ตำนานกลวงกับการตั้งคำถามถึงอัตลักษณ์พื้นถิ่น

ในจำนวนเรื่องสั้นที่แสดงอัตลักษณ์พื้นถิ่นด้วยการนำตำนานท้องถิ่นมาเล่าใหม่ดังกล่าวข้างต้น เรื่องสั้นเรื่อง “ตำนานกลวง” ของไพฑูรย์ ธัญญา นักเขียนชาวจังหวัด

* เรื่องสั้นเรื่องนี้มุ่งสร้างภาพวีรบุรุษของลาวเหิง และประชาชนชาวลาวเหิงที่มีความรักดีต่อวีรบุรุษ และรักดีต่ออัตลักษณ์ความเป็นลาวเหิงของตนเอง ทำให้สามารถต่อสู้กับฝรั่งเศสซึ่งเป็นชาติที่เหนือกว่าทั้งด้านอาวุธและสติปัญญา การชี้เน้นพรรณนาถึงฉากการต่อสู้ ท่วงท่าของวีรบุรุษ และขับเน้นความเก่งกาจของกองทัพประชาชนลาวเหิง ทำให้เรื่องสั้นเรื่องนี้เปรียบเสมือนละครสงครามจากใหญ่ที่สร้างขึ้นเพื่อสดุดีวีรบุรุษลาวเหิง ขณะที่ภาษาที่ใช้เล่าชวนให้นึกถึงการใช้ภาษาในการเล่าตำนานพระพุทธศาสนา ก็ยังส่งผลให้เรื่องสั้นมีกลิ่นอายคล้ายบทสวดสดุดีวีรกรรมของชาวลาวเหิงมากยิ่งขึ้น

พัทลุงผู้ได้รับรางวัลสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งอาเซียน พ.ศ. ๒๕๓๐ กลับเป็นการตั้งคำถามในเชิงย้อนแย้งกับเรื่องสั้นของประมวล มณีโรจน์ และภิญโญ ศรีจำลอง ที่ผู้เขียนได้กล่าวมา

เรื่องสั้นเรื่องนี้ตั้งคำถามอย่างท้าทายถึงตำนานท้องถิ่นที่นักวิชาการเชื่อกันว่ามีศักยภาพอย่างแท้จริงในการแสดงออกถึงอัตลักษณ์ที่เป็นจริงของท้องถิ่น เรื่อง “ตำนานกลวง” ได้แสดงให้เห็นว่าอัตลักษณ์ท้องถิ่นนั้นมีความเลื่อนไหลและแปรเปลี่ยนไปเสมอเมื่อท้องถิ่นมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนหรือศูนย์อำนาจอื่นๆ ถ้าพิจารณาบริบทของตำนานก็จะพบว่าผู้สร้างตำนานให้แก่ท้องถิ่นมีบทบาทต่อความเลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงของอัตลักษณ์ที่แสดงออกผ่านตัวบทตำนานอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ขณะเดียวกัน เมื่อพิจารณาในเชิงบริบทท้องถิ่น อัตลักษณ์ที่แสดงออกผ่านตำนานนั้นก็ยังถูกสร้างขึ้นบนบริบทความสัมพันธ์ที่ท้องถิ่นต้องปะทะสังสรรค์กับความเป็นอื่นของตนเอง ชาวบ้านไม่ได้มีฐานะในการสร้างหรือยึดกุมนิยามอัตลักษณ์ของตนเองโดยลำพัง แต่ตัวแทนของอำนาจที่รัฐส่วนกลางกระทำผ่านตัวแทนในท้องถิ่นก็เป็นอีกอำนาจหนึ่งที่มีผลต่อนิยามตัวตนและการสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่น โดยเฉพาะในช่วงเวลาที่วาทกรรมการพัฒนาหันกลับมาหาท้องถิ่น มุ่งส่งเสริมให้ท้องถิ่นมีจุดขายในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ตำนานท้องถิ่นได้ถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นสินค้าที่ขายได้ มีมูลค่าในทางเศรษฐกิจ

“ตำนานกลวง” เล่าเรื่องราวการจัดแสดงละครอธิบายความเป็นมาของหมู่บ้าน โดยมีครูในโรงเรียนประจำหมู่บ้านเป็นผู้เขียนบท ตัวละครเด่นๆ ในตำนานเรื่องนี้ส่วนใหญ่แล้วเป็นคนหนุ่มที่รวมกลุ่มกันเดินทางออกไปจากหมู่บ้านเดิมที่ถูกโจรร้ายปล้นอยู่เสมอ เพื่อแสวงหาที่ตั้งหมู่บ้านใหม่ ขบวนการเดินทางนำโดยนายเพียร (ภายหลังได้กลายมาเป็นกำนัน) ซึ่งแสดงบทบาทในฐานะผู้นำ ผู้ค้นพบหมู่บ้าน และอยู่ในฐานะวีรบุรุษผู้กล้าต่อสู้กับเสือห้วยผู้ดุร้าย แต่ระหว่างการแสดงละครนั่นเอง เจ้าแหลมผู้ที่รับบทตาคง (อดีตผู้ร่วมขบวนการผู้พยาย) ก็ได้เปิดเผยกลางเวทีละครว่า แท้จริงแล้วกำนันเพียรและพรรคพวกไม่ได้ต่อสู้กับเสือห้วยแต่อย่างใด เพราะระหว่างที่กองคาราวานผู้แสวงหาที่ตั้งหมู่บ้านประจันหน้ากับเสือห้วยและลูกน้องนั้น ช้างป่าซึ่งดุร้ายเป็นอย่างมากผ่านมาเสียก่อน ทำให้ทั้งกองคาราวานและกลุ่มเสือร้ายต่างวิ่งหนีกันไปคนละทิศละทาง ระหว่างการแสดงละครในตอนหนึ่งเจ้าแหลมได้พูดแทนตาคงด้วยน้ำเสียงเยาะเย้ยกำนันเพียรและพวกว่า “พวกมันนี่ที่เรียกว่าวีรบุรุษ พวกตาขาวต่างหาก มันหนีไล่เสือห้วยกันนี่ทุกคน หนีกันหมด หนีช้าง...ช้างมาเป็นโขลง ช้างยังเห็นกับตา ช้างก็หนี พวกเราหนีทั้งนั้น ฮะๆ ตลก

ตกลงเป็นบ้า” (ไพฑูรย์ ธัญญา, ๒๕๓๖, น. ๘๔) ดังนั้นในตำนานหมู่บ้านฉบับของตาก
กำนันเพียงจึงไม่ใช่ผู้นำการต่อสู้ที่กล้าหาญเหมือนที่ชาวบ้านเชื่อและระชาการพยายาม
สร้างแต่อย่างใด สุดท้ายเมื่อเรื่องนี้เปิดเผยขึ้น ชาวบ้านได้ไปรุมทำร้ายตาก (ซึ่งถูก
ชาวบ้านมองว่าบ้า) จนตาย ขณะที่เจ้าแหลมเด็กหนุ่มผู้เป็นสะพานให้ตากได้พูด
ก็หายสาบสูญไปจากหมู่บ้าน

กล่าวได้ว่าเรื่องสั้นเรื่องนี้เป็นส่วนหนึ่งของวาทกรรมตอบโต้การครอบงำทาง
วัฒนธรรมของรัฐศูนย์กลางในวรรณกรรมหลายต่อหลายเรื่องของนักเขียนภาคใต้
ความน่าสนใจของเรื่องสั้น “ตำนานกลวง” ก็คือการตอบโต้นี้กระทำผ่านตัวบทวรรณกรรม
ที่เขียนขึ้นจากพื้นฐานความเชื่อที่ไม่มี “หมู่บ้านบริสุทธิ์” หรือ “ชนบทโรแมนติก”
แต่อย่างใด ตัวบทได้ใช้สิ่งที่เป็นปรากฏการณ์ในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน อันได้แก่
วัฒนธรรมมุขปาฐะมาเพื่อแสดงให้เห็นตัวตนที่แท้จริงของหมู่บ้านว่าไม่ได้ชื่อใสบริสุทธิ์
อย่างที่เข้าใจกัน เพราะแม้แต่ตำนานอันเป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับตัวตนของท้องถิ่นเอง ก็ไม่
น่าไว้วางใจเสียแล้ว เนื่องจากมันอาจเป็นความสลับซับซ้อนของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ
ที่รัฐศูนย์กลางในฐานะผู้เหนือกว่าได้ลงมากำกับผ่านตัวแทนรัฐในท้องถิ่นอีกด้วย

อำนาจและการผลิตซ้ำเรื่องเล่า

การผลิตซ้ำเรื่องเล่าหรือตำนานเป็นปฏิบัติการทางวาทกรรมรูปแบบหนึ่งที่ทำ
หน้าที่ค้ำยันอำนาจของวาทกรรมใดๆ เอาไว้ในเรื่องสั้นเรื่องนี้ ชาวบ้านในชุมชนบริเวณ
ริมฝั่งทะเลสาบสงขลาได้ผลิตซ้ำเรื่องเล่าเกี่ยวกับวีรบุรุษและการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชน
ในพื้นที่ที่พวกเขาใช้ชีวิตอยู่ในปัจจุบัน เรื่องราวกล่าวถึงหมู่บ้านดั้งเดิมที่ถูกโจรปล้น
บ่อยครั้งจนทำให้ต้องอพยพไปแสวงหาที่อยู่ใหม่ นายเพียรรับอาสาเป็นผู้นำในการกิจ
นั้น ตำนานเล่าว่าขณะที่พ้อพยกำลังเคลื่อนไปบนป่าที่เต็มไปด้วยเสือโคร่งและ
โขลงช้างป่า เสือห้วยโจรร้ายชื่อดังพร้อมด้วยสมุนจำนวนมากได้บุกมาปล้นกองคาราวาน
นายเพียรได้ต่อสู้อย่างกล้าหาญจนกระทั่งหัวหน้าโจรตาย กลุ่มชาวบ้านเหล่านั้นจึง
เดินทางต่อไปจนพบกับพื้นที่ใหม่ที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐาน อันเป็นที่ตั้งชุมชนใน
ปัจจุบันของท้องเรื่อง ตอนหนึ่งเรื่องสั้นได้เล่าถึงเรื่องนี้ว่า

เมื่อก่อนไม่ได้อยู่ที่นี้หรอก อยู่ริมทะเลสาบโนน แต่พอโจรมันเข้าปล้นบ่อยเข้าก็คิด
ที่จะไปหาที่อยู่ใหม่ แต่ใครล่ะจะเป็นผู้กล้า สมัยก่อนมันเป็นป่าทั้งนั้น นายเพียร
เป็นคนหนุ่ม กล้าหาญ จึงอาสาพาพรรคพวกสี่ห้าคนขับเกวียนเข้าป่า ...ไอ้เสือห้วย

มันพาพรรคพวกผ่านไปทางนั้นพอดี...นายเพียรร้องบอกพรรคพวกให้สู้...เสียหัว
เสียท่า ถูกนายเพียรหันขวับมาฟันเข้าเต็มแรง...นายเพียรพอชนะ ก็พาพวกไปหา
แผ่นดินใหม่และก็ได้เจอที่ตรงนี้แหละ

(ไพฑูรย์ ธัญญา, ๒๕๓๖, น. ๗๖)

โครงเรื่องเช่นนี้เป็นโครงเรื่องแบบนิทานวีรบุรุษที่พบเห็นกันในหลายท้องถิ่น
ทั้งนี้ก็ด้วยจุดมุ่งหมายที่ชาวบ้านในท้องถิ่นเจ้าของตำนานเหล่านี้ต้องการอธิบายต่อ
ตนเองและคนอื่นว่าพวกเขาเป็นใครมาจากไหน และผ่านการต่อสู้กับอุปสรรคมาอย่างไร
ในเรื่องสั้นเรื่องนี้ ชาวบ้านได้สร้างตำนานให้ชายหนุ่มผู้นำคาราวานชาวบ้านชื่อเพียร
หรือก้านเพียรในปัจจุบันกลายเป็นวีรบุรุษ ด้วยเหตุนี้เมื่อเรื่องเล่ากล่าวถึงความเป็นมา
ของหมู่บ้านจึงเปรียบเสมือนการสวดบทสวดดีวีรบุรุษชื่อ “เพียร” นั่นด้วย

ในฐานะที่เป็นเรื่องเล่ามุขปาฐะ ตำนานหมู่บ้านได้ถูกผลิตซ้ำอยู่ตลอดเวลา
ทั้งในระดับครอบครัวและในระดับสถาบันการศึกษาของท้องถิ่น ดังตอนหนึ่ง ตัวบทได้
แสดงให้เห็นว่าการผลิตซ้ำตำนานในรูปลักษณะของวรรณกรรมมุขปาฐะนั้นจะเกิดขึ้น
อย่างไม่มีที่สิ้นสุดจากรุ่นสู่รุ่น “พอเคยเล่าให้ผมฟังบ่อยๆ ทั้งๆ ที่เมื่อโตเป็นหนุ่มแล้ว
พ่อก็ยังเล่าอยู่นั่นแหละ” (ไพฑูรย์ ธัญญา, ๒๕๓๖, น. ๗๖)

ส่วนในสถาบันการศึกษาของท้องถิ่น ครูดูเหมือนจะมีบทบาทสำคัญที่ทำให้
ตำนานกลายเป็นเรื่องจริง ประการสำคัญ ไม่ใช่เพียงเพราะว่าตำนานกลายเป็นบทเรียน
ที่ถูกเล่าผ่านครูซึ่งได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการในฐานะตัวแทนขององค์ความรู้
สมัยใหม่ที่น่าเชื่อถือเท่านั้น แต่ครูยังเปรียบเสมือนร่างทรงขององค์ความรู้ที่ได้รับการ
พิสูจน์แล้วและเชื่อถือได้ ทั้งยังเปรียบเสมือนสื่อสารมวลชนของท้องถิ่นที่มีอิทธิพลต่อ
ความเชื่อของผู้คนอีกจำนวนมาก “นิทานของครูแม้จบลงแค่นี้ แต่พวกเรา ก็เที่ยวเอาไป
เล่าต่อกัน” (ไพฑูรย์ ธัญญา, ๒๕๓๖, น. ๗๗) อำนาจของครูทำให้นักเรียนได้ผลิตซ้ำ
เรื่องเล่าเหล่านี้ทั้งในรูปแบบของเรื่องเล่าและการปฏิบัติโดยการนำมาเล่นบทบาทสมมุติ
กันในกลุ่ม ดังที่ตัวละครผู้เล่าเรื่องเล่าว่า “ตอนนั้นผมและเพื่อนหลายคนเคยเอามาเล่น
กันในตอนเป็นเด็ก เราเอาไม้กระดานมาทำเป็นดาบแล้วต่อสู้กัน” (ไพฑูรย์ ธัญญา,
๒๕๓๖, น. ๗๖)

การผลิตซ้ำตำนานในรูปของเรื่องเล่ามุขปาฐะนั้น แน่นนอนว่าย่อมยังผลให้
รายละเอียดของเรื่องมีความเปลี่ยนแปลงไปจากเรื่องราวต้นฉบับได้ไม่ยาก ตำนานของ
หมู่บ้านแห่งนี้ก็เช่นกัน ยิ่งเล่าต่อๆ กันก็ยิ่งเต็มไปด้วยสีสันที่แปลกพิสดารมากขึ้นเรื่อยๆ

เช่นรายละเอียดเกี่ยวกับสมุนโจรร้ายที่เพิ่มขึ้นเป็นร้อยคน หรือแม้กระทั่งเรื่องอภินิหาร เช่น การล่องหนหายตัวก็กลายเป็นอีกอนุภาคหนึ่งที่ถูกเสริมแต่งขึ้นมาเพื่อให้ก้านเพียร กลายเป็นวีรบุรุษแตกต่างจากผู้ร่วมขบวนอพยพคนอื่นๆ หรือชาวบ้านทั่วไป ดังตอนหนึ่งว่า “อีกตอนหนึ่งก็ตรงจำนวนของพวกโจรนั้น บ้างก็ว่าแค่สิบห้าคน แต่บางคนก็ว่าห้าสิบ จนเดี๋ยวนี้ผมได้ยินเด็กๆ รุ่นหลังมันพูดกันว่า สมุนโจรเพิ่มเป็นร้อยเข้าไปแล้ว และ ว่ากันจนถึงขนาดว่าตาก้านนแกหายตัวได้ก็มี” (ไพฑูรย์ ธัญญา, ๒๕๓๖, น. ๗๗-๗๘)

เป็นที่น่าสังเกตว่ารายละเอียดเหล่านี้ท้ายที่สุดแล้ว ก็ล้วนแต่เข้ามาช่วยเสริมสร้างให้แก่เดิมของตำนานมันคงแข็งแรงขึ้น นั่นคือแกนที่ต้องการยกย่องเทิดทูน วีรบุรุษ ดังนั้นการผลิตซ้ำตำนานจึงเป็นการผลิตซ้ำวีรกรรมอันน่าเชิดชูของวีรบุรุษ และ สร้างอำนาจให้แก่ตัวละครที่มีชีวิตอยู่จริงๆ ในขณะที่เกิดการเล่าเรื่องนั้นขึ้น ดังเช่น ลูกชายของก้านเพียรได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านเพราะชื่อเสียงของพ่อ ส่วนลูกชายของผู้ใหญ่บ้านก็กลายเป็นเด็กหนุ่มที่มีอภิสิทธิ์เหนือเด็กหนุ่มคนอื่น เขาจึงได้รับการคัดเลือกให้แสดงเป็นก้านเพียร กลายเป็นชายหนุ่มที่เด็กสาวในหมู่บ้านหมายปอง ตำนานจึงกลายเป็น “ความจริง” และ “อำนาจ” ที่ทุกคนให้การยอมรับ ดังคำรายงานที่ผู้ใหญ่บ้านกล่าวต่อนายอำเภอและข้าราชการถึงเป้าหมายของการแสดงละครอิงประวัติหมู่บ้าน ตอนหนึ่งว่า

ข้อแรกเพื่อสนองโครงการตามนโยบายของอำเภอที่ต้องการให้ทุกหมู่บ้านได้มีงานประจำปี เพื่อแสดงเอกลักษณ์เฉพาะอย่างของแต่ละท้องถิ่น ประการที่สอง ก็เพื่อสวดดีเกียรติคุณของวีรบุรุษแห่งหมู่บ้าน ผู้ประกอบคุณงามความดีและสร้างประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ควรเผยแพร่และผดุงไว้เพื่อคนรุ่นหลังได้รู้และยึดถือเป็นแบบฉบับ

(ไพฑูรย์ ธัญญา, ๒๕๓๖, น. ๘๐)

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงความหมายของตำนานเมื่อ ยุคสมัยและความสัมพันธ์ของท้องถิ่นขยายตัวออกไป กล่าวคือเมื่อบริบทของท้องถิ่น ขยายเขตความสัมพันธ์ไปสู่ความสัมพันธ์กับอำนาจรัฐที่เข้ามามีบทบาทเชิงนโยบายมากขึ้น ตำนานก็ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการจากราชการในฐานะเครื่องส่งเสริม นโยบายการพัฒนาท้องถิ่นของรัฐ ด้วยเหตุนี้ชีวิตของตำนานจึงย่อมต้องเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทความสัมพันธ์ลักษณะใหม่ที่ท้องถิ่นมีกับอำนาจภายนอก นั่นคือจะต้องมี

คุณลักษณะซึ่งนโยบายของรัฐต้องการ ขณะเดียวกันก็ต้องมีเอกลักษณ์อันแสดงออกถึงความเฉพาะที่ท้องถิ่นหนึ่งย่อมต้องไม่เหมือนกับอีกท้องถิ่นหนึ่งเพื่อขบเน้นให้การแบ่งท้องถิ่นของรัฐให้มีความชัดเจน คุณเป็นธรรมชาติ และชอบธรรมชาติ

ตำนานเรื่องนี้ยังได้ถูกผลิตซ้ำในอีกลักษณะหนึ่งคือการทำให้เป็นประเพณีและพิธีกรรมของหมู่บ้าน ก่อให้เกิดความจริงเชิงประจักษ์ในอีกหลายลักษณะ เช่น การเกิดมหรสพ การเกิดงานเลี้ยงฉลอง ตลอดจนการตีความตำนานใหม่ เพื่อนำตำนานมาประยุกต์เป็นละคร โดยเฉพาะการแสดงละครนั้น ผู้เกี่ยวข้องกับการแสดงได้พยายามยกระดับให้มีฐานะเสมือนพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างอำนาจให้แก่เจ้าของพิธีกรรมตั้งแต่การเลือกตอนที่จะแสดง เลือกตัวละคร เลือกอุปกรณ์ หรือการกำหนดให้สถานที่ฝึกซ้อมเป็นสถานที่พิเศษ ห้ามมิให้บุคคลภายนอกที่ไม่เกี่ยวข้องกับการพิธีกรรมเข้าไปในบริเวณอย่างเด็ดขาด “บางคนแอบเข้าไปดูการซ้อมที่บ้านครูใหญ่สมพร แต่ครูแกไม่ยอม ปิดประตูรั้วมิดชิด ซ้อมกันตอนกลางคืน” (ไพฑูรย์ ัญญา, ๒๕๓๖, น. ๗๘)

เมื่อถึงกำหนดวันแสดง ละครก็ได้กลายเป็นพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ซึ่งทำให้คนที่เข้าร่วมอยู่ในพิธีสยบยอม “และแล้วการแสดงก็เริ่มขึ้น...ไฟกลางลานเวทีดับลง...ความเงียบเกิดขึ้น” (ไพฑูรย์ ัญญา, ๒๕๓๖, น. ๘๑) ผู้คนที่อยู่ร่วมในงานต่างนั่งเงียบและจับจ้องอยู่กับการแสดง

ภาพทั้งหมดไม่น่าเชื่อว่าเป็นการแสดงของชาวบ้าน หากแต่ชวนให้คิดว่าเป็นการแสดงของนักแสดงมืออาชีพมากกว่า **ความคิดของผมพลันหวนย้อนไปสู่ตำนานอันเกรียงไกรในอดีต แต่ละฉากแต่ละตอนที่คลุมเครือสับสนอยู่ในเรื่องเล่า ค่อยแจ่มชัดทีละนิด**

(ไพฑูรย์ ัญญา, ๒๕๓๖, น. ๘๑)

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าละครได้สร้างความสมบูรณ์แก่ตำนานที่เคยดำรงอยู่แต่ในจินตนาการของชาวบ้านให้กลายเป็นภาพแห่งความเป็นจริงเชิงประจักษ์ที่สัมผัสได้ แน่นนอนว่าเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ยิ่งเพิ่มอำนาจของตำนานให้มีอำนาจบังการความเป็นจริงในอดีตของหมู่บ้านแห่งนี้มากขึ้น และยังเพิ่มมากขึ้นเมื่อตำนานเรื่องนี้กลายเป็นประวัติศาสตร์ฉบับที่ได้รับการรับรองโดยนายอำเภอและข้าราชการซึ่งเป็นตัวแทนของอำนาจรัฐที่เข้ามาร่วมชมการแสดงละครอยู่ในขณะนั้นด้วย

ดังได้กล่าวแล้วว่าการผลิตซ้ำตำนานเป็นปฏิบัติการทางวาทกรรมอย่างหนึ่งในการสร้างอำนาจการนิยามอัตลักษณ์ตนเองขึ้นมา หากมองอย่างเพียงผิวเผินจะเห็นว่าอำนาจในการนิยามตนเองหรือการสร้างอัตลักษณ์เป็นของชาวบ้าน (เพราะชาวบ้านเป็นผู้เล่าเรื่อง ผู้แสดง และเป็นเจ้าของเรื่องราว) แต่เมื่อพิจารณาลึกลงไป คนเหล่านั้นไม่ได้มีสถานะเป็นเพียงชาวบ้านแต่เพียงอย่างเดียว ในความสัมพันธ์อันสลับซับซ้อนชาวบ้านที่ทำหน้าที่กุมอำนาจในการสร้างตำนานในการนิยามอัตลักษณ์ที่เรื่องสั้นเรื่องนี้พยายามแสดงให้เห็น ต่างก็เป็นบุคคลที่อยู่ภายใต้กลไกของอำนาจรัฐ (Agent) ทั้งสิ้น พวกเขาเป็นผู้ถืออำนาจโดยตำแหน่งหรือการแต่งตั้งโดยอำนาจของรัฐ ทั้งในด้านของความรู้ (ครู/โรงเรียน) ด้านของการปกครอง (ผู้ใหญ่บ้าน/กำนัน) และประชาชน (ที่ภักดีต่อเรื่องเล่าที่ผู้มีอำนาจได้สร้าง/ผลิตขึ้นมา) ดังนั้นอำนาจในการนิยามอัตลักษณ์ตนเองว่าเป็นใคร และต้องการเล่าเรื่องเกี่ยวกับตัวเองอย่างไร สุดท้ายแล้วจึงไม่ใช่อำนาจของชาวบ้านอย่างที่มองเห็นอย่างผิวเผิน ความจริงข้อนี้ทำให้พบว่าสุดท้ายแล้วตำนานของหมู่บ้านแห่งนี้เป็นตำนานวีรบุรุษที่มีโครงสร้างเดียวกับตำนานของชาติ นั่นคือเป็นหมู่บ้านที่เกิดจากการเดินทางอพยพของผู้คน เพื่อแสวงหาที่ตั้งชุมชนที่เหมาะสม การอพยพนั้นดำเนินไปอย่างตื่นเต้นโลดโผนและประสพชัยชนะในที่สุด เพราะชุมชนมีผู้นำที่เก่งกล้าสามารถในการต่อสู้กับศัตรูร้าย

อาจกล่าวได้ว่าทั้งเรื่องเล่ามุขปาฐะ มหรสพ การเลี้ยงฉลอง ตลอดจนการแสดงละครเรื่องราวในตำนาน ต่างมีฐานะเป็น “ประเพณีประดิษฐ์สร้าง” กล่าวคือเป็นชุดของปฏิบัติการในการควบคุมอย่างเปิดเผยและสะท้อนนัยยะของการยอมรับบทบาทของพิธีกรรมและสัญลักษณ์ธรรมชาติ ประเพณีที่ประดิษฐ์สร้างขึ้นจะสร้างคุณค่าที่แน่นอนและบรรทัดฐานของพฤติกรรมให้แก่คนในชุมชนโดยการกระทำซ้ำๆ และอ้างอิงความสืบเนื่องกับแบบแผนที่มิที่ทางอย่างแน่นอนอยู่ในประวัติศาสตร์ (Hobsbawm, 1983, p. 1) อย่างไรก็ดี ด้วยเหตุที่ประเพณีนั้นๆ โดยตัวเองแล้วเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ใหม่ของชุมชนในช่วงเวลาหนึ่งๆ หรือสถานการณ์ในปัจจุบันของชุมชน ประเพณีประดิษฐ์สร้างต่างๆ ของชาวบ้านในเรื่องสั้นเรื่องนี้จึงเป็นไปเพื่อยืนยันหรือตอบคำถามแก่ตนเองและผู้อื่นว่าตัวตนของพวกเขาในปัจจุบันนี้สัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออกกับอำนาจรัฐ อัตลักษณ์ที่ทั้งถูกสร้างและได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการจากอำนาจรัฐซึ่งเรื่องสั้นเรื่องนี้ได้พยายามเปิดเผย ยืนยันให้เห็นว่าหมู่บ้านดำรงอยู่ได้ด้วยการพึ่งพิงอำนาจภายนอกชุมชน แม้แต่การที่จะบอกตัวเองและผู้อื่น

ว่าหมู่บ้านของพวกเขาเป็นนิยามหรือความเป็นมาเช่นไร ชุมชนก็ต้องแสวงหาการรับรอง และการช่วยเหลือที่แตกต่างจากอำนาจภายนอกชุมชน

อัตลักษณ์และความเป็นอื่น

ในการแสดงอัตลักษณ์ผ่านการผลิตซ้ำประเพณีประดิษฐ์สร้างรูปแบบต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เรื่องสั้นเรื่อง “ตำนานกลวง” ได้พยายามแสดงให้เห็นอีกด้วยว่า อัตลักษณ์ที่มั่นคงแข็งแรงจนกระทั่งได้รับการยอมรับว่าเป็น “ความจริง” ที่ชาวบ้านในหมู่บ้านไม่อาจปฏิเสธได้นั้น ไม่เพียงแต่จะเกิดขึ้นได้จากการยอมรับถึงวีรกรรมที่ยิ่งใหญ่ของวีรบุรุษอย่างก้านั้นเพียงเท่านั้น แต่ยังเกิดขึ้นเพราะเรื่องเล่าสามารถสร้าง และกำจัดความเห็นอื่นของหมู่บ้านออกไปได้อีกด้วย

ลักษณะดังกล่าวเห็นได้จากการที่เรื่องสั้นได้เปิดเผยด้วยว่าในขณะที่มีการสร้างตำนานหมู่บ้านที่ขบเน้นวีรกรรมของวีรบุรุษอย่างก้านั้นเพียงนั้น บทบาทที่เป็นจริงของตัวละครในตำนานอย่างตาคงก็เป็นบทบาทที่ชวนสงสัยเป็นอย่างยิ่งถึงความน่าเชื่อถือของตำนานกระแสหลัก เรื่องสั้นได้เปิดเผยให้เห็นว่า คู่ขนานไปกับการยอมรับถึงความ เป็นจริงของตำนานกระแสหลัก ยังมีตำนานอีกฉบับหนึ่งที่ยังไม่เป็นที่เปิดเผย และตำนาน เรื่องนี้อาจเป็นจริงเสียยิ่งกว่าตำนานฉบับที่เป็นที่ยอมรับของราชการและชุมชน เพียงแต่ ในระยะเวลาที่ผ่านมาไม่นานนี้ได้ถูกตำนานกระแสหลักกดเก็บหรือปิดกั้นมาโดยตลอด การกดเก็บหรือปิดกั้นนี้ดำเนินไปบนกระบวนการที่ทำให้ตำนานฉบับของก้านั้นเพีย รกลายเป็นตำนานที่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการ (ผ่านประเพณีประดิษฐ์สร้าง การผลิตซ้ำประเพณี และการยอมรับจากอำนาจรัฐ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว) จนกระทั่งมันได้ กลายเป็นเรื่องเล่าของอัตลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เป็นจริงของหมู่บ้านแห่งนั้นไป แน่นนอนว่าในกระบวนการเหล่านี้ ตำนานฉบับที่เรื่องสั้นพยายามบอกผู้อ่านว่าอาจเป็น ฉบับจริงยิ่งกว่า จึงกลายเป็นตำนานที่ไม่ได้รับการยอมรับ หรือกลายเป็น “เป็นอื่น” ในสายตาของชาวบ้านไปในที่สุด

ในกระบวนการสร้างอัตลักษณ์นั้น สิ่งสำคัญประการหนึ่งก็คือการ (สร้าง) นิยามและกำจัดความเห็นอื่น แม้ว่าอัตลักษณ์ (Identity) จะเป็นความรู้สึกนึกคิดที่เราให้นิยามตนเอง อันเป็นนิยามซึ่งจะเกิดจากการปะทะสังสรรค์ระหว่างตัวเรากับคนอื่น โดยผ่านการมองตนเอง (Subject) และการที่คนอื่นมองเรา (Object) (Poole, 1999, p. 61)

แต่ในกระบวนการของการทำให้อัตลักษณ์บริสุทธิ์ในฐานะความเป็นจริงนั้น การกำจัดความเป็นอื่นก็เป็นขั้นตอนที่สำคัญ โดยวิธีการที่น่าสนใจซึ่งเรื่องสั้นเรื่องนี้พยายามเปิดเผยให้เห็นก็คือการทำให้ตัวละครอย่าง “ตาคง” และ “เจ้าแหลม” ผู้สืบทอดตำนานฉบับของตาคงกลายเป็น “คนไม่ปกติ” และ “ปราศจากเสียงพูด”

เรื่องสั้น “ตำนานกลวง” ได้เปิดเผยแก่ผู้อ่านว่า “ตาคง” นั้นเป็นตัวละครตัวหนึ่งในตำนานของหมู่บ้าน แต่ก็เป็นตัวละครที่ตำนานกระแสหลักไม่ให้ความสำคัญมากนัก เนื่องจาก “นายคงนี่เขาว่าแกไม่ค่อยเต็มเต็งเท่าไร” (ไพฑูรย์ ธัญญา, ๒๕๓๖, น. ๗๗) ด้วยเหตุนี้การที่ตาคงได้ร่วมขบวนคนหนุ่มผู้ต้องออกไปแสวงหาที่ตั้งหมู่บ้านใหม่ จึงไม่ใช่เป็นเพราะแกมีความห้าวหาญ หรือเก่งกล้าสามารถในแบบวีรบุรุษ แต่เป็นเพราะ “วัวที่เทียมเกวียนนี้ของแก” (ไพฑูรย์ ธัญญา, ๒๕๓๖, น. ๗๗) กล่าวคือ ตาคงมีฐานะผู้ควบคุมวัวที่เทียมเกวียนให้วีรบุรุษอย่างก้านั้นเพียงนั่ง บทบาทในตำนานของตาคงจึงเป็นบทบาทที่คิดซึ่งนิยมการยกย่องเชิดชูวีรบุรุษจะไม่ให้ความสำคัญ ด้วยเหตุนี้หลังกลับจากการเดินทางแสวงหาที่ตั้งหมู่บ้าน ตาคงจึงถูกผลักไสให้กลายเป็นความเป็นอื่นของหมู่บ้านอย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น ด้วยการที่ตำนานบรรยายบุคลิกของตาคงว่าเป็นคนขี้ลาด ชอบปลีกตัวออกจากผู้คน ไม่พูดจากับใครนานนับสิบๆ ปี “พอตอนกลับมาจากป่านี่แกไม่ค่อยคุยกับใครเลย คงกลัวจนขึ้นสมองล่ะมัง” (ไพฑูรย์ ธัญญา, ๒๕๓๖, น. ๗๗)

ชาวบ้านยังได้สร้างความเป็นอื่นให้แก่ตาคงด้วยการขบเน้นความผิดปกติทางกายภาพ โดยบรรยายว่า ตาคง “หน้าตามมเผ่ากระเซอะกระเซิง แกมมีผ้าอมพันตีน ก้อนโต เดินสะแงะสะแอ่นพร้อมขวิดเหล้า” (ไพฑูรย์ ธัญญา, ๒๕๓๖, น. ๗๔) เป็นคนพิการ เดินขาเป๋ แต่งกายสกปรกกระเซอะกระเซิง (แตกต่างจากวิธีการแต่งกายปกติของชาวบ้านในห้องถิ่น) และความผิดปกติทางจิตที่เป็นคน “ไม่ค่อยเต็มเต็งเท่าไร” (ไพฑูรย์ ธัญญา, ๒๕๓๖, น. ๗๔) “ตาขุนขวางเป็นหมาบ้า” (ไพฑูรย์ ธัญญา, ๒๕๓๖, น. ๗๘) อีกทั้งการพันผ้าที่เท้าของตาคงก็ยิ่งทำให้ชาวบ้านไม่กล้าเข้าใกล้ เพราะกลัวติดเชื้อโรค ชาวบ้านเชื่อว่า “จริงๆ แล้วแกไม่ได้ถู สืบตีนอะไรหรอก แต่แกเป็นโรคเท้าช้างหรือ ‘ตีนโง่’ อะไรทำนองนี้ แกเลยต้องห่อผ้าพันไว้ แล้วก็ไม่มีใครอยากเข้าใกล้ ด้วยเพราะกลัวติดเชื้อ” (ไพฑูรย์ ธัญญา, ๒๕๓๖, น. ๗๘)

ลักษณะทางกายภาพของตาคงที่ชาวบ้านสร้างขึ้นผ่านการตีความเชื่อมโยงตำนานของหมู่บ้านกับความเป็นจริงนี้ ไม่เพียงแต่ทำให้ตาคงกลายเป็นคนนอกนิยามความเป็นชุมชนของวีรบุรุษที่ชื่อเพียรเท่านั้น แต่ยังทำให้ตัวตนของหมู่บ้านยิ่งเด่นชัดตามไปด้วย นั่นคือภาพความอัปยศของตาคงสะท้อนกลับให้เห็นว่าหมู่บ้านแห่งนี้ เป็นหมู่บ้านของวีรบุรุษ เป็นหมู่บ้านของคนปกติที่ปราศจากโรคภัยเรื้อรัง ไม่ติดเหล้า และไม่มีอาการทางจิต ตาคงจึงเป็นตัวละครที่เป็นความเป็นอื่นของหมู่บ้าน ผู้ซึ่งชาวบ้านหรือตำนานของหมู่บ้านปิดกั้น ไม่ยอมรับฟัง และไม่เคยเปิดโอกาสให้พูด ดังตอนหนึ่งเรื่องสั้นได้ให้ตาคงกล่าวผ่านเจ้าแหลม ซึ่งขึ้นไปแสดงละครเป็นตัวแก้วว่า “ข้าไม่เคยได้พูดความจริง ไม่มีใครให้ข้าพูด” (ไพฑูรย์ ธัญญา, ๒๕๓๖, น.๗๘)

การที่ตำนานกระแสหลักสร้างให้ตาคงไม่ได้พูดนั้นสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับการสร้างลักษณะทางกายภาพของแกให้กลายเป็นคนผิดปกติ และคนพิกลพิการ ลักษณะผิดปกติทางกายภาพเหล่านี้ทำหน้าที่สองสะท้อนลึกเข้าไปถึงสภาพจิตใจที่ผิดปกติด้วย กล่าวได้ว่าเป็นกลวิธีอย่างหนึ่งในการสร้างความอื่นให้ผู้คนที่สังคมกระทำกันอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นการนิยาม “ความเป็นคนบ้า” หรือ “ความเป็นคนพิการ” เพื่อกำจัดสิทธิบางประการของพวกเขา (เช่น สิทธิในการควบคุมดูแลตนเอง สิทธิที่จะพูด) และสร้างสิทธิบางประการให้แก่เรา (เช่น สิทธิในการดูแลรักษาของแพทย์ สิทธิในการควบคุมดูแล หรือแม้กระทั่งสิทธิหรือความชอบธรรมในการกำจัด “ความเป็นอื่น” ออกจากความเป็น “เรา”)

การแบ่งความเป็นพวกเขาพวกเราของชาวบ้านเกิดจากการสร้างเส้นแบ่งระหว่างการนิยามตัวเองจากตำนานกระแสหลักที่ชุมชนและราชการร่วมกันสร้างและร่วมกันยอมรับกับตำนานฉบับของตาคง ซึ่งเรื่องสั้นได้พยายามเปิดเผยให้เห็นว่าเป็นฉบับที่อาจเต็มไปด้วยข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์มากกว่า การประทุษร้ายหรือการทำร้ายร่างกายตาคงในตอนจบของเรื่องและการหายสาบสูญไปของเจ้าแหลมซึ่งเป็นผู้ที่พยายามเปิดเผยตำนานฉบับของตาคงจึงเป็นปฏิกิริยาของชาวบ้านที่กระทำเพื่อผดุงไว้ซึ่งตำนานฉบับที่พวกเขาเชื่อว่าเป็นความจริงอันอาจตอบสนองหรืออ้างไว้ซึ่งอัตลักษณ์ที่พึงปรารถนา

หากมองร่างกายในฐานะเป็นเวทีหรือพื้นที่ที่เกิดการปะทะประสานระหว่างวัฒนธรรม โดยพิจารณาเรือนร่างของมนุษย์ในฐานะที่เป็นพื้นที่แสดงอัตลักษณ์

(Appadurai, pp. 905-925 อ้างถึงใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, ๒๕๔๓, น. ๓๔๔) เพราะร่างกายเป็นพื้นที่ที่เราใช้แสดงอัตลักษณ์ของตนเองตั้งแต่การแต่งกาย ภาษาพูด ตลอดจนวิถีชีวิต ดังนั้นการฆ่า การทำร้าย หรือทำลายร่างกายของฝ่ายตรงข้ามจึงไม่ได้เป็นเพียงการจัดชาติพันธุ์อื่นหรือคนอื่นให้หมดสิ้นไปเท่านั้น แต่ยังเป็นการใช้ร่างกายของฝ่ายตรงข้ามเพื่อสร้าง ทำลาย และย่อยสลายความเป็นอื่นไปด้วย เช่น กรณีการสังหารหมู่ของชาวยิวโดยนาซีในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่ชาวเยอรมันใช้เป็นฐานในการชำระล้างความเป็นเยอรมันให้บริสุทธิ์ การสังหารหมู่ชาวเขมรแดงในสมัยพอลพต เพื่อผดุงไว้ซึ่งสายเลือดเผ่าพันธุ์ชาวเขมรที่แท้จริง หรือการสังหารชาวไทยพุทธในพื้นที่ ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อคงความบริสุทธิ์ของความเป็นมลายูมุสลิม

ในนัยนี้ความรุนแรงที่กระทำต่อเหยื่อจึงสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่สำคัญ ๒ ประการ กล่าวคือเป็นการสร้างความมั่นคงแน่นอนให้กับความเป็นอื่นขึ้นมาจากความไม่แน่นอน พร้อมกับเป็นการประกาศความบริสุทธิ์ผุดผ่องของชาติพันธุ์ตัวเอง* ในตัวบทของเรื่องสั้นเรื่องนี้เราจะเห็นว่า ความรุนแรงที่ชาวบ้านกระทำต่อตา คงไม่ว่าจะเป็นการสร้างความรุนแรงทางอ้อม เช่น การนินทา หว่านเป็นคนบ้า สติไม่สมประกอบ เป็นโรคเรื้อรัง และไม่คบค้าสมาคมด้วย หรือความรุนแรงทางตรง เช่น การรุมกระที่บจนตายนั้น เป็นการทำให้สถานะความเป็นอื่นของตา คงชัดเจน แน่นนอน และมั่นคงขึ้นด้วยการทำให้ถูกนิยามว่าเป็นคนบ้า คนเสียสติ และคนตายในที่สุด

อาจกล่าวได้ด้วยว่าความเป็นอื่นของตา คงที่ถูกสร้างขึ้นนี้สัมพันธ์กับการไม่ยอมรับอำนาจของราชการซึ่งชาวบ้านในหมู่บ้านส่วนใหญ่ยอมรับ กล่าวคือตา คงไม่ยอมเข้าร่วมกลุ่มกับชาวบ้านและตั้งครัวเรือนร่วมบริเวณกับครัวเรือนอื่นๆ เป็นหมู่บ้านเพื่อทำให้นิยามความหมายของคำว่า “ประชากร” และ “ครัวเรือน” ของทางราชการเด่นชัด แต่กลับแยกตัวเองออกไปอย่างโดดเดี่ยว และไม่มีครอบครัวเหมือนชาวบ้านคนอื่นๆ

* ในประเด็นนี้ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร อธิบายเพิ่มเติมว่าเรือนร่างหรือร่างกายมนุษย์ในฐานะเป็นแหล่งอ้างอิงทางชาติพันธุ์ มิได้มีความชัดเจน แน่นนอน การกระทำรุนแรงต่อร่างกายของเหยื่อจึงเป็นการคืนความแน่นอนมั่นคงให้แก่เรือนร่างหรือร่างกายของมนุษย์ และเป็นการประกาศและการสร้างความบริสุทธิ์ผุดผ่องให้แก่เอกลักษณ์ของตนเอง และของผู้อื่นไปด้วยร่วมกัน (Appadurai, pp. 905-925 อ้างถึงใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, ๒๕๔๓, น.๓๕๐)

ขณะเดียวกันตาคงก็ไม่ยอมรักษาแผลเปื่อยเรื้อรังที่เท้าแม้ว่ามันจะเปื่อยเน่ามาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งหมู่บ้าน เหตุการณ์นี้ยิ่งแสดงให้เห็นชัดขึ้นถึงการไม่ยอมกลายเป็น “คนส่วนใหญ่” ซึ่งยอมรับอำนาจราชการของตาคง กล่าวคือเขาไม่ยอมเข้ารับการรักษาพยาบาล ทั้งๆ ที่แผลเน่าเปื่อยเรื้อรังย่อมไม่เกินความสามารถของแพทย์แผนปัจจุบันที่จะดูแลรักษาให้หาย แผลเปื่อยของตาคงจึงเป็นสัญญาณของการต่อสู้ของคนนอก ขณะเดียวกันแผลเปื่อยนี้เช่นกันที่ทำให้ตาคงกลายเป็นความเป็นอื่นของชาวบ้านชนิดที่ไม่อาจให้อภัยได้ เพราะมันกลับกลายเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ ต้องกีดกัน และกำจัดออกไปในที่สุด* ปฏิบัติการเช่นนี้ทำให้ความ “คลุมเครือ” ของเนื้อหาตำนานหมู่บ้านตำนานหลักที่ถูกรบวงด้วยตำนานฉบับของตาคงหายไป ตำนานหลักที่ชุมชนปรารถนาจะได้ยินได้ฟัง และนำมาผลิตซ้ำในรูปของประเพณีและพิธีกรรมก็ชัดเจนแน่นอนขึ้นเมื่อสิ้นตาคง (และเจ้าแหลม) สุดท้ายบทบาทความเป็นวีรบุรุษของคนของราชการอย่างก้านั้นเพียรจึงกลายเป็นบทบาทที่ไม่อาจมีใครกังขาอีกต่อไป

ตาคงจึงไม่ใช่แค่แพะรับบาป แต่ได้กลายเป็นเวทีในการประกาศอัตลักษณ์ของชาวบ้านเช่นเดียวกับเวทีการแสดงละคร (การประกอบพิธีกรรม) ของชาวบ้านมาก่อนหน้านี้ กล่าวคือการปล่อยให้ตาคงกับเจ้าแหลมดำรงอยู่ในหมู่บ้านก็เท่ากับปล่อยให้ตำนานฉบับที่คนส่วนใหญ่ไม่ต้องการเข้ามากระทบกระเทือนความมั่นคงหรือความเป็นจริงของตำนานกระแสหลักซึ่งชาวบ้านและราชการสร้างขึ้น

บทสรุป

เรื่องสั้น “ตำนานกลวง” ของไพฑูรย์ ธีธัญญา เป็นเรื่องสั้นชิ้นสำคัญที่เขียนขึ้นในช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๓๐ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ว่าทศวรรษวัฒนธรรมชุมชนที่มุ่งฟื้นฟูคุณค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่นมีอิทธิพลในการพัฒนาท้องถิ่นทั้งโดยรัฐ กลุ่มนักพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ตลอดจนนักเขียนและกวีท้องถิ่น

* การที่เรื่องสั้น “ตำนานกลวง” ปล่อยให้แผลของตาคงเน่าเปื่อยตั้งแต่เหตุการณ์ก่อตั้งหมู่บ้านในตำนาน กระทั่งเรื้อรังมาจนถึงปัจจุบันในท้องเรื่อง ผู้อ่านอาจตั้งข้อกังขาเรื่องความสมจริงอย่างไรก็ดี หากพิจารณาในแง่สัญลักษณ์ ก็จะพบได้ว่าการปล่อยให้แผลเปื่อยเรื้อรังยาวนานจนเกินจริงนั้นกลับส่งเสริมให้แก่เรื่องของเรื่องชัดเจนขึ้น

เรื่องสั้นเรื่องนี้ได้เปิดเผยให้เห็นวาทกรรมอำนาจจากศูนย์กลาง และความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ท้องถิ่นไม่ได้มีอิสระในการนิยามอัตลักษณ์ของตนแต่เพียงฝ่ายเดียว อำนาจที่ผ่านเครื่องมือของรัฐยังคงควบคุมและกำกับทั้งในด้านของนโยบายและผลประโยชน์ไม่ว่าจะเป็นการควบคุมจัดการความสัมพันธ์ของชาวบ้าน หรือรายได้จากการท่องเที่ยวโดยการแปลงวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เป็นสินค้าผ่านรูปแบบของการอนุรักษ์ วัฒนธรรมท้องถิ่น

ด้วยเหตุนี้ แม้เป็นไปไม่ได้ว่าเรื่องราวประวัติศาสตร์ความเป็นมาของหมู่บ้านในเรื่องสั้นเรื่องนี้จะมีกำเนิดมาจากชาวบ้าน แต่เส้นทางการเปลี่ยนแปลงของตำนานกลับแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นที่ต้องดำเนินไปบนการปะทะสังสรรค์ การปรับตัว การยอมรับ และตัดออก สิ่งเหล่านี้แสดงออกผ่านการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบต่างๆ ในตัวบทตำนานที่พวกเขาเล่าสืบต่อกันมาในแต่ละรุ่นแต่ละยุคนั่นเอง

บรรณานุกรม

- ไชยันต์ รัชชกุล, ผู้แปล. (๒๕๔๙). *ประวัติศาสตร์ของประวัติศาสตร์*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (๒๕๔๓). *วาทกรรมการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- _____. (๒๕๔๕). *สัณยวิทยา, โครงสร้างนิยม, หลังโครงสร้างนิยม, กับการศึกษาวิจัยรัฐศาสตร์*. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- _____. (๒๕๔๙). *รัฐชาติกับ(ความไร้)ระเบียบโลกชุดใหม่*. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- ตรีศิลป์ บุญขจร. (๒๕๓๐). *พัฒนาการการศึกษาวรรณกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (๒๕๔๘). *ประวัติศาสตร์ชาติ ปัญญาชน*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- พัฒนา กิตติอาษา. (๒๕๔๖). *ท้องถิ่นนิยม*. กรุงเทพฯ: สำนักคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- ไพฑูรย์ ธัญญา. (๒๕๓๖). "ตำนานกลาง." *ถนนนี้กลับบ้าน*. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: นาค.
- ยุกติ มุกดาวิจิตร. (๒๕๔๘). *อ่านวัฒนธรรมชุมชน: วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์นิพนธ์แนววัฒนธรรมชุมชน*. กรุงเทพฯ: ฟาเดียวกัน.
- วิลเลียม ลิ้ม. (๒๕๔๘). *(โพสต์) โมเดิร์นทางเลือก: มุมมองของเอเชีย*. กรุงเทพฯ: ธรรมศาสตร์.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (๒๕๓๘). *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ - พ.ศ. ๒๔๗๕*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อานันท์ กาญจนพันธุ์, บรรณาธิการ. (๒๕๔๖). *ทะลุกรอบคิดของทฤษฎี*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยา
สิรินธร.

_____. (๒๕๔๗). *ความคิดทางประวัติศาสตร์ และศาสตร์ของวิถีคิด: รวมบทความทางประวัติ*.
กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป.

Hall, Stuart, ed. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying
practices*. London: Sage.

Hobsbawm, Eric. (1983). "Introduction: Inventing Tradition." Hobsbawm, Eric and
Ranger Terence. *The Invention of Tradition*. New York: Cambridge University
Press.

Poole, Ross. (1999). *Nation and Identity*. London: Routledge.

